

UDK 091:783.5(497.12 Ljubljana)

Jurij Snoj
LjubljanaFRAGMENTI SREDNJEVEŠKIH KORALNIH
ROKOPISOV S POZNOGOTSKO NOTACIJO V
LJUBLJANI. PRIKAZ ZASNOVE IN IZSLEDKOV
ISTOIMENSKE RAZISKAVE¹

Predmet raziskave je določen s sestavinami naslova: Z izrazom koralni rokopisi s poznogotsko notacijo so označene z roko pisane knjige, v katerih je gregorijanski koral, to je enoglasno obredno petje zahodnokršćanske cerkve na latinska bogoslužna besedila, zapisan z gotsko notacijo pozne razvojne stopnje. Izraz fragmenti določa, da so upoštevani naključno ohranjeni ostanki nekdanj popolnih, kasneje uničenih, s poznogotsko notacijo pisanih rokopisov, ne pa tudi v celoti ohranjene knjige. Z izrazom srednjeveški so mišljeni tisti rokopisi oziroma njihovi ostanki, ki spadajo v strnjeno srednjeveško izročilo; v gregorijanskem koralu pomenijo prelom s srednjeveškim šele reforme tridentinskega cerkvenega zbora v drugi polovici 16. stol., in tako so upoštevani tudi ostanki časovno že novoveških rokopisov, ki pa so nastali pred tridentinskimi reformami. Po zadnjem določilu naslova je zajeto le tisto gradivo, ki je arhivirano v Ljubljani.

Tako opredeljen predmet raziskave ni bil določen vnaprej: Ob načrtnem iskanju in popisovanju srednjeveškega koralnega rokopisja v ljubljanskih hraniščih se je pokazala obsežna skupina slučajno ohranjenih ostankov uničenih rokopisov, pisanih z isto poznogotsko notacijo, in ti so bili izbrani za raziskavo.

1. V ljubljanskih hraniščih je bilo najdenih 151 fragmentov, ki ustrezajo vsem določilom naslova: 59 jih je v ŠAL (Škofijski arhiv Ljubljana), 2 v arhivu župnije sv. Petra, 1 v arhivu Uršulinskega samostana, 14 v Arhivu SRS, 18 v ZAL (Zgodovinski arhiv Ljubljana), 17 v NUK, 36 v Semeniški knjižnici, 3 v knjižnici Frančiškanskega samostana in 1 v Biblioteki SAZU. Z navedenimi številkami so fragmenti šteti kot arhivske oziroma knjižnične enote z lastno signaturo, pri čemer niso upoštevani le popolni, ampak tudi nepopolno ohranjeni foliji in drobni odrezki, da je le bilo zanje mogoče ugotoviti ali s precejšnjo gotovostjo domnevati, da ustrezajo določilom izbora. Zbrano gradivo obsega 183 celih folijev, 114 nepopolnih folijev ter 47 odrezkov, kar je približno toliko kot en sam v celoti ohranjen rokopis.²

Z izjemo enega folija, za katerega ni mogoče reči, kako se je ohranil, so se vsi zbrani fragmenti ohranili kot knjigoveško gradivo v vezavah mlajših uradnih knjig (naj-

¹ Raziskava je bila del programa Muzikološkega inštituta Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in je bila 1988 zagovarjana kot doktorska disertacija.

² V prvem poglavju dela so po signaturnem redu opisani fragmenti posameznih hranišč. Tisti, ki so še vedno v vezavah drugih knjig, pravzaprav nimajo lastnih signatur in jih je možno navesti le s signaturami del, v zvezi s katerimi so se ohranili. V primerih, ko sta pod isto signaturo ohranjena fragmenta različnih rokopisov, se štejeta kot dve enoti.

več ljubljanskih mestnih knjig, matičnih knjig in urbarjev), rokopisov in tiskov: kot ovitki ali pergamentni zalepki na njihovih platnicah, hrbtih ali robovih. Pri zbiranju gradiva so bile pregledane domala vse vezane knjige do približno srede 18. stol. v ljubljanskih hraniščih.³ Vezave s pergamentnimi ovitki po sredi 18. stol. so redke. Mnogi foliji so slabo čitljivi, zamazani, zbledeli, raztrgani ali kako drugače poškodovani. Tisti, ki so še vedno v vezavah, so čitljivi večinoma le na eni strani.

Od 151 fragmentov je bilo doslej v objavljeni strokovni literaturi izrecno obravnavanih ali omenjenih 10.⁴ Mnogi so zabeleženi v posameznih arhivskih vodnikih, arhivskih seznamih in popisih knjižnih fondov, ki so tudi služili pri iskanju gradiva, mnogi pa so v predstavljenem delu opisani in obravnavani prvič.

2. Že med zbiranjem gradiva se je pokazalo, da so nekateri fragmenti ostanki istih rokopisov. Medsebojna primerjava celotnega zbranega gradiva je pokazala, da pripada 151 fragmentov 69 različnim rokopisom.⁵ Ostanki 27 rokopisov so se ohranili na različnih mestih, ostanki 42 rokopisov pa so ohranjeni kot knjigoveško gradivo enega samega vezanega dela. Po obsežnosti sestoji 30 rekonstruiranih fragmentov iz enega samega popolnega, nepopolnega folija ali odrezka, 13 jih je iz dveh folijev, nekaj največjih pa šteje od 12 do 39 popolnih ali nepopolnih folijev.

Rekonstruirani fragmenti so ostanki bogoslužnih knjig, ki so se pri bogoslužju najbrž dejansko rabile in so glede na tip vsebovale različne plasti gregorijskega repertoarja. Od rokopisov z mašnim bogoslužjem je med 69 fragmenti 20 fragmentov gradualov, 8 fragmentov sekvenciarjev, 1 fragment misala,⁶ 1 fragment knjige tipa missale plenarium ter 2 fragmenta kirialov. Od rokopisov z uradniškim bogoslužjem je med rekonstruiranimi fragmenti 30 fragmentov antifonalov, 1 fragment knjige tipa breviarium plenarium ter 3 fragmenti psalterjev.⁷ Treh fragmentov vsebinsko ni bilo mogoče določiti.⁸

³ Skoraj vse, kar se je ohranilo v vezavah knjig iz ZAL, je bilo že pred leti odlepljeno in se zdaj hrani v zbirki makulatur. Listi istih rokopisov so tu pod istimi signaturami. V ZAL se je od skoro vsakega rokopisa ohranilo po več folijev, v nekaj primerih čez deset. Za Semeniško knjižnico je bil seznam knjig s srednjeveškimi fragmenti v vezavah že napravljen in ni bilo potrebno pregledati celotnega fonda.

⁴ Obravnavani ali navedeni so v tehle delih: Höfler, J., Starejša gregorijanika v ljubljanskih knjižnicah in arhivih, Kronika XIII, 1965; isti, Gorenjski prispevki k najstarejši glasbeni zgodovini na Slovenskem, Kronika XIV, 1966; isti, Rekonstrukcija srednjeveškega sekvenciarja v osrednji Sloveniji, Muzikološki zbornik III, 1967; isti, Tokovi glasbene kulture na Slovenskem od začetkov do 19. stoletja, Ljubljana 1970.

⁵ Od 151 fragmentov pri tem ni bilo upoštevanih 8 drobnih odrezkov, ki jih vsebinsko ni bilo mogoče opredeliti in za katere ni bilo mogoče ugotoviti, da bi pripadali kateremu od 69 rekonstruiranih rokopisov.

⁶ Na tem fragmentu so mašne prefacije; mašne prefacije z glasbenim zapisom so navadno v misalih, ki vsebujejo sicer le mašna besedila. Misalni fragmenti brez glasbenih zapisov v predstavljenem delu niso upoštevani.

⁷ O knjigah teh tipov gl. ustrezne članke v MGG in NGD.

⁸ Drugo poglavje dela je rekonstrukcija 69 fragmentov in njihov vsebinski popis. 69 fragmentov je razvrščenih po domnevnem časovnem zaporedju nastanka; pri vsakem so navedene mere in druge glavne lastnosti rokopisa, ki mu je nekdanj pripadal; z besedilnimi začetki posameznih enot je podana vsebina ohranjenih folijev, razvrščenih v vrstnem redu, kot so ga domnevno imeli v uničenem rokopisu. Zadnje, sedmo poglavje dela je abecedni seznam vseh besedil obravnavanih fragmentov, tudi tistih, ki nimajo glasbenega zapisa. Za vsako enoto je navedeno v katerem fragmentu se pojavi in ali jo vsebuje An Index of Gregorian Chant (Bryden, J. R., Hughes, D. G., An Index of Gregorian Chant, Cambridge, Massachusetts 1969) ter kritična izdaja petih uradniških besedil (Hesbert, R. J., Corpus Antiphonalium Officii III, IV, Rim 1968, 1970), razen če gre za besedila, ki jih ti izdaji načeloma ne navajata.

3. V času, iz katerega izhajajo obravnavani fragmenti oziroma rokopisi, ki so jim nekdanj pripadali, je bilo bogoslužje zahodnokrščanske cerkve v osnovi enotno: njegove oblike in njihov ustroj so bile povsod iste. Vendar je bila dejanska podoba bogoslužja, izbira zlasti tistih delov, ki se spreminjajo od dne do dne, od praznika do praznika ali od enega do drugega obdobja bogoslužnega leta, v raznih okoljih in obdobjih različna vse do reform tridentinskega cerkvenega zbora. V potankostih je bil bogoslužni red zadeva metropolij in predstojništev posameznih samostanskih redov, ki so tudi imeli lastna bogoslužna izročila.⁹ Vendar raziskava obravnavanih fragmentov potrjuje, da so bili razločki tudi znotraj metropolij in nekaterih redov in da popolnoma čistih knjig, ki bi bile zgolj prepisi določenega izvornika, skorajda ni bilo.

S tem se odpira možnost liturgičnozgodovinske raziskave obravnavanih fragmentov. Primerjati jih je mogoče z drugimi istovrstnimi rokopisi ali tiski posameznih cerkva ali redov; ugotoviti, kateremu od teh so vsebinsko najbližje in na osnovi tega predvideti, kje so bili rokopisi, ki so jim primerjani fragmenti nekdanj pripadali, v rabi. Pri ugotavljanju sorodnosti med posameznimi viri je potrebno upoštevati dejanski razpored enot v bogoslužju določenega dne, razlike v repertoarju in koledar.

3.1. Srednjeveško bogoslužje je bilo neenotno že v koledarju, v obstoju posameznih bogoslužnih dni leta.¹⁰ Pri tem je bilo dosti manj razločkov v temporalu, toliko več pa v sanktoralu, to je zaporedju svetniških praznikov oz. godov. Število teh se je ves čas večalo;¹¹ obenem s širjenjem posameznih svetniških kultov je prihajalo do razlik v sanktoralih posameznih pokrajin, in tako je mogoče marsikateri srednjeveški rokopis časovno in prostorsko opredeliti že na osnovi ohranjenega sanktorala.

Vsega skupaj se je v obravnavanih fragmentih ohranilo bogoslužje oziroma je omenjeno 85 svetniških godov. 73 od teh nima določnejše pokrajinske pripadnosti. 10 je izrazito nemških in od teh so štirje tudi v tiskanem oglejskem misalu iz leta 1494.¹² Dva sta predvsem oglejska: Hilarij in Tacijan ter god Kancijev.¹³

3.2. Vsi v obravnavanih fragmentih ohranjeni mašni propriji,¹⁴ to je spremenljivi peti deli maš bogoslužnega leta — zapisani so v fragmentih gradualov in fragmentu knjige tipa missale plenarium — so primerjani s temile viri: tiskani oglejski misal iz leta 1494 (MA);¹⁵ St. Gall 339, gradual istoimenskega samostana iz 10. stol. (G);¹⁶ frančiškanski bogoslužni red, istočasno tudi bogoslužni red rimske kurije iz 13. stol. (OM);¹⁷ NUK, Ms 22, gradual iz 13. stol., domnevno iz kartuzijanskega samostana Bi-

⁹ To je med drugim razvidno iz tega, da so po iznajdbi tiska posamezne metropolije, npr. oglejski patriarhat ali salzburška škofija, izdajale tiskane bogoslužne knjige, v katerih je jasno navedeno, za bogoslužni red (ritus ali consuetudo) katere cerkvene pokrajine gre.

¹⁰ O bogoslužnem letu prim. Apel, W., *Gregorian Chant*, London 1958, str. 6–13.

¹¹ Prim. nav. delo, str. 56–60.

¹² Gl. op. 15.

¹³ Na začetku tretjega poglavja so navedeni vsi prazniki, kot tudi drugi dnevi, obdobja in kategorije praznikov obravnavanih fragmentov, pri čemer je navedeno, v katerem fragmentu je bogoslužje ustreznega praznika ali obdobja ohranjeno oziroma omenjeno. Sanktorale je primerjan s štirimi srednjeveškimi viri.

¹⁴ O sestavi mašnega bogoslužja prim. Apel, W., nav. delo, str. 23–32. Izraz mašni proprij zaznamuje vse spremenljive dele maše, ne le pete; tu je rabljen tudi samo za pete.

¹⁵ *Missale Aquileiense*. Prim. Gspan, A., Badalić, J., *Inkunabule v Sloveniji*, Ljubljana 1957, št. 795.

¹⁶ Vsebina rokopisa je povzeta po popisu v delu Wagner, P., *Einführung in die gregorianischen Melodien I*, Hildesheim, Wiesbaden 1970 (ponatis), str. 321 in dalje.

¹⁷ Van Dijk, S. J. P., *Sources of the Modern Roman Liturgy II*, Leiden 1963. Okrajšava OM je iz naslova *Ordo missalis fratrum minorum secundum consuetudinem Romanae curiae*.

stra.¹⁸ Oglejski tiskani misal je izbran kot knjiga, katere bogoslužni red naj bi veljal v celotnem patriarhatu, se pravi tudi na narodnostno slovenskem prostoru južno od Drave.¹⁹ Ostali viri omogočajo širši razgled in presojo, ali je določena posebnost le oglejska ali ne. Ujemanje fragmenta z oglejskim misalom in še enim od primerjalnih virov še ne dokazuje oglejske pripadnosti, čeprav ta ni izključena. Oglejsko pripadnost je z večjo gotovostjo možno predvideti v primerih, ko se vsebina primerjanega fragmenta ujema samo z oglejskim tiskom; a tudi to še ne more biti dokončni dokaz oglejske pripadnosti, saj bi drugačen izbor primerjalnih virov lahko pokazal, da ne gre le za oglejsko značilnost.²⁰ Fragmenti oziroma rokopisi, za katere ni bilo mogoče ugotoviti, da ne pripadajo oglejskemu obredu, bi bili lahko v rabi v tistem delu narodnostno slovenskega ozemlja, ki je spadal pod oglejski patriarhat.

3.2.1. Za devet fragmentov na osnovi primerjav ni bilo mogoče določiti, ali pripadajo oglejskemu obredu ali ne. Razlog za to, da so ostali liturgičnozgodovinsko nedoločeni, je bodisi v tem, da se ne razlikujejo od ustreznih mest v primerjalnih virih — v teh primerih gre za staro izročilo, ki je stoletja ostalo nespremenjeno in je v vseh rokopisih enako²¹ —, da so razlike premalo izrazite, ali pa se, nasprotno, del ohranjene vsebine, na osnovi katerega bi bilo rokopis možno liturgičnozgodovinsko določiti, ne ujema z nobenim od primerjalnih virov.

Tak je ostanek nekega missala plenarium, ki je v predstavljenem delu označen kot Fragment 4.²² Na ohranjenih treh folijih je del proprija praznika Filipa in Jakoba, začetek proprija praznika najdenja križa²³ ter nekaj spevov za mašne proprije tistih godov več mučencev, ki nimajo lastnih proprijev. Od navedenih sanktoralnih praznikov Ms 22 in G nimata praznika najdenja križa.

V petih delih proprijev obeh sanktoralnih praznikov se viri ujemajo v vsem razen v izbiri obeh aleluj praznika Filipa in Jakoba. Tu ni nobenih stičišč; štirje viri imajo osem različnih aleluj:

Fr. 4	MA	OM
Non vos me	Stabunt justi	Confitebuntur caeli
Surgens Jesus ²⁴	Surrexit pastor ²⁵	Tanto tempore

Ms 22
Nimis honorati
Epulemur

¹⁸ Prim. Kos, M., Stele, F., Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931, št. 78; Höfler, J., Tokovi glasbene kulture na Slovenskem, str. 14.

¹⁹ O cerkvenoupravni razdelitvi slovenskega narodnostnega ozemlja v srednjem veku prim. Grafenauer, B., Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964, str. 416.

²⁰ Izbor primerjalnih virov se je žal moral ravnati po tem, kateri viri so v Ljubljani dostopni. V primerjavo bi moral biti pritegnjen predvsem še salzburški misal, prvotisk iz leta 1492 (prim. Gspan, A., Badalić, J., nav. delo, št. 459).

²¹ Prim. Apel, W., nav. delo, str. 62.

²² Listi Fragmenta 4 so ohranjeni na dveh mestih. En list rokopisa je bil v strokovni literaturi že obravnavan: Höfler, J., Starejša gregorijanika v ljubljanskih knjižnicah in arhivih, str. 174.

²³ Znotraj tega proprija so tudi mašne molitve za god Aleksandra Evencija in Teodula, ki se praznuje isti dan. Tako je tudi v MA in OM. Ms 22 tudi tega svetniškega godu nima, pač pa ima G, ki kot gradual ne vsebuje mašnih molitev, drugače kot Fragment 4, MA in OM vse pete dele mašnega proprija zanj.

²⁴ V Fragmentu 4 je ta aleluja zapisana le z besedilnim začetkom. Po An index of Gregorian Chant (gl. op. 8) obstajata dve aleluji s tem začetkom. Mišljena je najbrž aleluja Surgens Jesus dominus... stans, ki jo MA vsebuje v propriju velikonočnega torka.

²⁵ Za primer, ko pride praznik v čas po vnebohodu, predpisuje MA namesto te aleluje alelujo Ascendit deus.

G v propriju Filipa in Jakoba ne navaja aleluj, vendar aleluj Fragmenta 4 tudi na nobenem drugem mestu nima. Prav tako ju nimata OM in Ms 22. Od primerjalnih virov ju sicer na drugih mestih vsebuje le MA.²⁶

Od ohranjenih aleluj, ofertorijev in communijev za proprije godov več mučencev imata MA in OM vse razen aleluje Vox exultationis. Ti spevi so tudi v OM med spevi za proprije več mučencev, v MA pa je eden od njih drugje. G še nima izoblikovanega skupnega dela, kjer so zbrani spevi za proprije tistih svetniških godov, ki nimajo lastnih mašnih proprijev, vendar vsebuje v posameznih sanktoralnih proprijih vse skupne ofertorije in communie Fragmenta 4, od aleluj pa vse razen dveh. Ms 22, ki prav tako kot G še nima skupnega dela, vsebuje le nekatere od teh spevov. Aleluja Vox exultationis je od vseh primerjalnih virov le v G.

Aleluji praznika Filipa in Jakoba sta le v MA, s čimer je Fragment 4 od vseh primerjalnih virov najbliže temu. Vendar pa v MA ni aleluje Vox exultationis. Slika, ki jo daje primerjava, ni tako ostra, da bi bilo z večjo gotovostjo možno določiti, ali je Fragment 4 preostanek kakega oglejskega missala plenarium ali ne.

3.2.2. Pri manjših fragmentih je razmeroma lažje ugotoviti, kateremu od primerjalnih virov so najbliže. Teže je to pri obsežnejših fragmentih, ki se na tistih mestih, ki niso v vseh rokopisih enaka, ujemajo zdaj s tem, zdaj z drugim virom, ali pa so glede na izbrane primerjalne vire sploh samosvoji. Tak je obsežnejši fragment nekega graduala, ki je v predstavljenem delu označen kot Fragment 58.²⁷ Sestoji iz 39 celih ali nepopolnih folijev, ki so se ohranili na 12 različnih mestih. Rokopis, ki mu je fragment nekdanj pripadal, je vseboval tudi del s sekvencami, sekvenciar, in del z nespremenljivimi petimi deli maše, kirial. Od obojega se je ohranilo po nekaj folijev.

V Fragmentu 58 se je ohranil tudi proprij praznika svečnice od graduala dalje — eden številnih proprijev, ki nimajo v vseh virih enake podobe:

Fr. 58, MA	G	OM	Ms 22
gr. Suscepimus	Suscepimus	Suscepimus	Suscepimus
al. Post partum	Adorabo	Senex puerum Post partum	Adorabo
tr. Audi filia	Audi filia	Nunc dimittis	Diffusa est
of. Diffusa est	Diffusa est	Diffusa est	Offerentur
co. Responsum	Responsum	Responsum	Responsum

Iz razpredelnice je razvidno, da sta gradual in communio v vseh virih ista; da je z izjemo v podobnih primerjavah pogosto izstopajočega Ms 22 v vseh virih isti tudi ofertorij; pač pa so večje razlike v izbiri aleluje in trakta.²⁸ Podoba svečničnega proprija je v splošnem precej neenotna, zato pa je popolno ujemanje Fragmenta 58 z MA toliko bolj opazno.

²⁶ Introit praznika najdenja križa, edino, kar se je od tega proprija v Fragmentu 4 ohranilo, je v G in Ms 22, ki tega praznika nimata, v propriju praznika povišanja križa. Tu ga je vseboval tudi rokopis, ki mu je Fragment 4 nekdanj pripadal, saj je v propriju praznika najdenja križa zapisan le z besedilnim začetkom.

²⁷ Tisti del rokopisa, ki se hrani v ZAL (22 folijev), je bil že obravnavan: Höfler, J., Gorenjski prispevki k najstarejši glasbeni zgodovini na Slovenskem, str. 96, repr. na str. 95; isti, Rekonstrukcija srednjeveškega sekvenciarja v osrednji Sloveniji, str. 6, 14; isti, Tokovi glasbene kulture na Slovenskem, str. 19, repr. med str. 32 in 33; Honolka, K. in sodelavci, Svetovna zgodovina glasbe, Ljubljana 1983, repr. na str. 217.

²⁸ Trakt je naveden za primer, če pride praznovanje svečnice v čas po septuagezimi; prim. Apel, W., nav. delo, str. 28. V OM sta aleluji najbrž dani na izbiro.

Vendar bi bila določitev liturgičnozgodovinske pripadnosti Fragmenta 58 samo na osnovi enega proprija dosti preuranjena, saj se propriji Fragmenta 58 ne ujemajo vedno z MA. Zelo jasno je to razvidno iz ohranjenega proprija Marjetinega godu, ki ga imata od primerjalnih virov le MA in Ms 22,²⁹ s katerima pa se Fragment 58 ne ujema niti v introitu, ki velja za najbolj ustaljen del mašnega bogoslužja, niti v kakem drugem spevu:

Fr. 58	MA	Ms 22
in. Cognovi	Loquebar	Me exspectaverunt
gr. Specie tua	Diffusa est	Diffusa est
al. Audi filia	Egregia sponsa	Specie tua
of. Filiae regum	Offerentur regi	Offerentur regi
co. Principes	Simile est	Quinque prudentes

Kljub mnogim ujemanjem, zlasti v temporalnem delu, ki je nasploh bolj ustaljen, kažejo primerjave v Fragmentu 58 ohranjenih proprijev mnoga razhajanja, pri čemer se Fragment 58 ne ujema vedno le z enim od primerjalnih virov. Od vseh je Fragment 58 sicer še vedno najbliže MA, ki mu je najbližji tudi po času nastanka, vendar je s precejšnjo gotovostjo mogoče predvideti, da rokopis, ki mu je nekdanj pripadal, liturgičnozgodovinsko ni bil oglejski: V Fragmentu 58 je ohranjen poletni sanktorale, kjer pa ni izrazito oglejskega godu Mohorja in Fortunata, brez katerega si je težko predstavljati kak rokopis z oglejskim bogoslužnim redom.

Iz podobnih primerjav je še za tri druge gradualne fragmente mogoče domnevati, da ne pripadajo oglejskemu bogoslužju.

3.2.3. Od vseh sestavin mašnega proprija se srednjeveški rokopisi razhajajo najbolj v izbiri aleluj. Neustaljenost tega speva je vidna že v nekaterih najstarejših rokopisih³⁰ in se je v stoletjih še povečevala. Prav zato pa je ujemanje v alelujah toliko določnejši pokazatelj liturgičnozgodovinske pripadnosti. Na ohranjenem ostanku graduala, ki obsega 4 nepopolne folije in 2 odrezka in je v predstavljenem delu označen kot Fragment 3, sta se med drugim nepopolno ohranila tudi proprija druge in tretje nedelje po veliki noči, slednji do prve aleluje. Proprija teh nedelj sta z izjemo aleluj taka kot v vseh primerjalnih virih, v alelujah pa se Fragment 3 ujema le z MA:

Fr. 3	MA	OM
Dom. II. Ego sum pastor	Ego sum pastor	Cognoverunt
Surrexit pastor	Surrexit pastor ³¹	Ego sum pastor
Dom. III. Modicum et non	Modicum et non	Redemptionem
	Surrexit pastor	Oportebat pati

Ms 22	G
Dom. II. Lauda Jerusalem	Surrexit dominus
Angelus domini	Angelus domini
Dom. III. Haec dies	Cantate domino
Surrexit dominus	Benedictus dei

²⁹ V Ms 22 je za ta god predpisan proprij Nežinega godu.

³⁰ Prim. Apel, W., nav. delo, str. 378–380.

³¹ Aleluja Surrexit pastor... ovibus je v MA navedena v propriju ponedeljka po beli nedelji, kjer je kot druga aleluja predpisana za vse proprije do vnebohoda.

Ostala ohranjena vsebina ne nasprotuje domnevi, da je Fragment 3 ostanek oglejskega rokopisa: dva ohranjena trakta velikega petka sta v vseh primerjalnih virih, vsi ohranjeni spevi za proprije godov več mučencev pa so od primerjalnih virov v MA in OM, v ostalih dveh pa le nekateri.

Še za 6 gradualnih fragmentov je mogoče domnevati, da so ostanki rokopisov z oglejskim bogoslužnim redom.³²

3.3. Določanje liturgičnozgodovinske pripadnosti oficijskih rokopisov je dosti bolj zapleteno kot določanje liturgičnozgodovinske pripadnosti mašnih rokopisov. Oficijsko bogoslužje je bilo v srednjem veku manj vezano na izročilo in se je bolj svobodno cepilo v pokrajinske navade in izročila. Poleg tega sestoji oficijsko bogoslužje enega samega dne, drugače kot mašno, iz več desetih enot.³³ Raznolikost posameznih virov, vidna že pri mašnih rokopisih, je pri oficijskih rokopisih še večja in še teže obvladljiva.

Tudi fragmenti oficijskih rokopisov so primerjani z ustreznimi mesti v izbranih primerjalnih virih. Ti so: tiskani oglejski brevir iz leta 1496 (BA);³⁴ tiskani salzburški brevir iz leta 1497 (BS);³⁵ frančiškanski bogoslužni red, istočasno tudi bogoslužni red rimske kurije iz 13. stol. (OB);³⁶ antifonal St. Gall 390–391 iz istoimenskega samostana iz okoli leta 1000, znan po svojem kopistu kot kodeks Hartker (H);³⁷ antifonal Lucca 601 iz 12. stol. (L).³⁸ Prva dva vira sta izbrana kot bogoslužna reda, ki naj bi v srednjem veku veljala na slovenskem narodnostnem ozemlju južno in severno od Drave. Ostali ponazarjajo stopnjo raznolikosti in omogočajo zanesljivejše liturgičnozgodovinsko določanje posameznih fragmentov. Poleg tega sta H in L predstavnika samostanskega oficijskega bogoslužja (*cursus monasticus*) in omogočata ugotavljanje ostankov rokopisov s samostanskim bogoslužjem.

Na osnovi opravljenih primerjav³⁹ je mogoče domnevati, da je med ohranjenimi antifonalnimi fragmenti 5 fragmentov liturgičnozgodovinsko oglejskih rokopisov, 4 fragmenti liturgičnozgodovinsko neoglejskih rokopisov⁴⁰ in 1 fragment rokopisa s samostanskim bogoslužjem; 20 antifonalnih fragmentov liturgičnozgodovinsko ni bilo

³² Na enem od gradualnih fragmentov (Fragment 40) je bilo mogoče razbrati le sekvence. — Sekvence so v obravnavanem gradivu zapisane v mašnih proprijih, kjer je njihovo dejansko mesto, ali pa v sekvenciarjih; ti so vsebovali samo sekvence in bili bodisi samostojni rokopisi ali pa deli gradualov. Čeprav so sekvence del mašnega proprija, pri primerjavi ohranjenih proprijev niso bile upošteevane, pač pa so posebej obravnavane ob koncu poglavja o mašnih rokopisih. Tu je ohranjeni repertoar 33 z imenom določenih sekvenc obravnavan in med drugim vzporejen s Höflerjevo rekonstrukcijo sekvenciarja v osrednji Sloveniji (gl. op. 4). Pri liturgičnozgodovinski opredelitvi so upoštevani tudi izsledki te obravnave.

³³ O sestavi oficijskega bogoslužja prim. Apel, W., nav. delo, str. 19–23.

³⁴ *Breviarium Aquileiense*. Prim. Gspan, A., Badalič, J., nav. delo, št. 150.

³⁵ *Breviarium Salzeburgense*. Prim. Gspan, A., Badalič, J., nav. delo, št. 152. V Ljubljani je ohranjen le drugi, letni del knjige in tako je bilo mogoče uporabiti le polovico vira.

³⁶ Gl. op. 17. OB je iz naslova *Ordo breviarii fratrum minorum secundum consuetudinem Romanae curiae*.

³⁷ *Paléographie musicale, Deuxième série I*, Berne 1970 (ponatis).

³⁸ *Paléographie musicale IX*, Berne 1974 (ponatis).

³⁹ Pri primerjavah oficijev niso bile upošteevane navedbe psalmov in verzikljev, da bi bile primerjave ob sicer dovoljnji zapletenosti preglednejše. Podobno kot sekvence je repertoar 30 himnusov ne glede na to, kje so zapisani, obravnavan posebej ob koncu tretjega poglavja. — Z izrazom oficij so mišljeni spremenljivi deli oficijskega bogoslužja določenega dne: peti, zapisani v antifonalih ali pa peti in govorjeni oz. recitirani, zapisani v knjigah tipa *breviarium plenarium*.

⁴⁰ Med temi je tudi fragment knjige tipa *breviarium plenarium*.

mogoče določiti.⁴¹ Od treh fragmentov psalterjev je eden oglejski, eden domnevno ne-oglejski, tretji pa je ostal nedoločen.

Obseg in način razhajanja srednjeveških antifonalov kot tudi problematika določanja liturgičnozgodovinskega izvora fragmentov oficijskega bogoslužja sta med drugim vidna pri obravnavi ostanka antifonala, označenega v predstavljenem delu kot Fragment 10. Ta sestoji iz enega samega nepopolno ohranjenega folija, na katerem je sanktorale od godu Lavrencija do praznika vnebovzetja. Od Lavrencijevega oficija je ohranjeno tole:

	BA	BS	OB
re. Beatus Laurentius	Re. 9	Re. 9	—
an. Laurentius ingressus	Ad laud. 1	Ad laud. 1	Ad laud. 1
an. Laurentius bonum	Ad laud. 2	Ad laud. 2	Ad laud. 2
an. Adhaesit anima	Ad laud. 3	Ad laud. 3	Ad laud. 3
an. Misit dominus	Ad laud. 4	Ad laud. 4	Ad laud. 4
an. Beatus Laurentius	—	Ad laud. 5	Ad laud. 5
an. In craticula	Ad Ben.	Ad Ben.	Ad Ben.
an. Levita Laurentius	In I. vesp. sup. ps.	Ad I.	In I. vesp. ad Magn.
	H	L	
re. Beatus Laurentius	—	—	
an. Laurentius ingressus	Ad laud. 1	Ad laud. 1	
an. Laurentius bonum	Ad laud. 2	Ad laud. 2	
an. Adhaesit anima	Ad laud. 3	Ad laud. 3	
an. Misit dominus	Ad laud. 4	Ad laud. 4	
an. Beatus Laurentius	In II. n. 5 In II. vesp. 4	In II. n. 5	
an. In craticula	Ad Ben.	Ad Ben.	
an. Levita Laurentius	In II. vesp. 1	In II. n. 4	

Kot je razvidno iz razpredelnice, ki prikazuje položaj ohranjenih enot v primerjalnih virih, ima responzorij in vse ohranjene antifone od primerjalnih virov le BS; tu se pojavijo v istem vrstnem redu kot v Fragmentu 10, iz česar je možno sklepati, da imajo tudi enako vlogo: responzorij je zadnji v jutranjicah, temu sledi pet antifon k hvalničnim psalmom oz. prvemu hvalničnemu kantiku, antifona h kantiku Benedictus ter antifona ad primam. Peta antifona hvalnic je v H in L peta v drugem nokturnu, v H pa še četrta v drugih večernicah; zadnja ohranjena antifona se pojavlja še v prvih in drugih večernicah kot edina ali prva antifona k večerničnim psalmom ali pa kot antifona h kantiku Magnificat, v L pa je v drugem nokturnu.

Glede na popolno ujemanje z BS bi bilo Fragment 10 možno označiti kot ostanek antifonala s salzburškim bogoslužnim redom. Vendar kaže primerjava ohranjenega dela vnebovzetvenega oficija popolnoma drugačno podobo:

⁴¹ Na enem antifonalnem fragmentu (Fr. 7) ni bilo mogoče določiti nobene enote in ga zato liturgičnozgodovinsko ni bilo mogoče obravnavati.

	BA	BS	OB
an. Tota pulchra es	In Nat. Mariae	In l. vesp. 5	—
re. Beata es virgo	In l. vesp., Re. 4	Re. 8	Re. 8
an. Virgo prudentissima	In l. vesp. ad Magn.	—	In l. vesp. ad Magn.
an. Virgo Maria non est	—	—	—
	H	L	
an. Tota pulchra es	In Nat. Mariae	—	
re. Beata es virgo	Re. 12	Re. 6	
an. Virgo prudentissima	In l. vesp. ad Magn.	—	
an. Virgo Maria non est	—	—	

Nobeden od primerjalnih virov nima vseh v Fragmentu 10 ohranjenih enot in v BS manjkata kar dve. Na istem mestu kot v Fragmentu 10 — ohranjen je del prvih večernic — je antifona Tota pulchra es v BS, rezponzorij v BA (tu se pojavi tudi kot četrti v jutranjicah) ter antifona h kantiku Magnificat v vseh treh virih, ki jo vsebujejo. V ostalem se Fragment 10 loči od primerjalnih virov in prva ohranjena antifona se v BA in H pojavlja v oficiju Marijinega rojstva.

3.4. Pri določanju liturgičnozgodovinskega izvora posamičnih fragmentov se je mogoče opreti le na tisto, kar je vidno in oprijemljivo, to je na ohranjeno vsebino. Vendar kažejo primeri, kot je Fragment 10, ki je ostal nedoločen, da so liturgičnozgodovinske opredelitve posamičnih fragmentov, zlasti manjših, nezanesljive in imajo zgolj omejeno veljavo. Že odkritje enega samega zdaj izgubljenega folija ali pa širši izbor primerjalnih virov lahko določeno sodbo potrdi ali ovrže.

Razlike med viri, kot se kažejo ob primerjavi posameznih mašnih proprijev in oficijev, so posledica bolj ali manj svobodnega prenašanja izročila in njegovega spreminjanja. Čeprav so te razlike pogosto malenkostne in vsebinsko nepomembne, se prav v njih skrivajo odgovori na vprašanja o izvoru posameznih rokopisov, se pravi, kateri rokopis ali skupina rokopisov je služila kot predloga pri nastanku nekega novega dela. Vsak rokopis neizbežno kaže čas in prostor, v katerem je nastal, in medsebojna primerjava velikega števila rokopisov bi najbrž precej natančno pokazala njihov rodoznik.

To ponazarja tudi primerjava hvalnic Lavrencijevega oficija: prve štiri antifone ter antifona h kantiku Benedictus so v vseh virih iste, razlike pa so v peti antifoni, glede katere se ujemajo le Fragment 10, BS in OB. Ker sta BS in OB prostorsko in časovno precej oddaljena, to ujemanje ne more biti naključno in predpostavlja glede tega mesta bodisi več prvotnih izročil ali pa cepitev prvotnega izročila v več tokov. Vendar je takih mest, ki na podoben način kažejo možnost posebne raziskave in z razjasnitvijo katerih bi bil tudi izvor obravnavanih fragmentov bolje pojasnjen, v srednjeveškem koralnem rokopisju na stotine.⁴²

4. V poznem srednjem veku sta iz mnogih nevmatskih dialektov izšli dve notaciji za zapisovanje monodične glasbe: kvadratna in gotska. Gotska notacija, ki je prevladovala v germanskih in slovanskih deželah, ni bila docela enotna, čemur vzrok je bilo zlasti to, da se je razvila iz dveh nevmatskih dialektov: iz nemških in metenskih nevm.

⁴² Na koncu tretjega poglavja so med sabo primerjani tisti mašni proprij in oficiji, ki so ohranjeni v dveh fragmentih.

Po B. Stäbleinu je bistvena razlika med eno in drugo vejo gotske notacije ta, da ima iz nemških nevm izišla gotska notacija kot znamenji za edini ton nad zlogom virgo in punctum, iz metenskih nevm nastala gotska notacija pa le punctum. Iz metenske gotske notacije se je razvila še tako imenovana češka notacija, njen najvzhodnejši tip.⁴³

Ob natančnem pregledu notacije obravnavanih fragmentov se je pokazalo, da so med njimi taki, ki imajo za edini ton nad zlogom le punctum,⁴⁴ taki, ki imajo za edini ton nad zlogom punctum, izjemoma ali redko pa tudi virgo, in taki, ki imajo v tem smislu oboje, vendar virgo redkeje. Po Stäbleinu bi bilo treba tiste fragmente, ki imajo kot znamenje za edini ton nad zlogom tudi virgo, pripisati nemški razvojni smeri. Vendar bi bilo težko postaviti nedvoumno ločnico med fragmenti, ki imajo kot znamenje za edini ton nad zlogom le punctum, in onimi, ki imajo v tem smislu izjemoma ali redko tudi virge. Pač pa se vsi jasno ločijo od notacije, ki ima kot znamenje za edini ton nad zlogom predvsem virgo, to je od notacije, ki je dobila vzdevek „Hufnagelschrift“ in se je gotovo razvila iz nemških nevm, po drugi strani pa od češke notacije, ki ima tudi v večtonskih znamenjih le punctume. Merilo, ki natančno določa tip notacije obravnavanih fragmentov, je: uporaba punctuma ali punctuma in redkejša virge kot znamenj za edini ton nad zlogom in uporaba punctuma in virge v večtonskih znamenjih.⁴⁵

Notacija, s kakršno so pisani obravnavani fragmenti, je bila konec srednjega veka v južnonemškem prostoru splošno razširjena. Zdi se, da so rokopisi iz današnje Slovenije njeni najbolj jugozahodni primerki. Goriški rokopisi, pa tudi rokopisi zdaj slovenskih primorskih mest so pisani s kvadratno notacijo.⁴⁶

Notacijo srednjeveške monodije je mogoče obravnavati z dveh gledišč. Predvsem kot tip notacije, to je notacijski sistem s svojimi zakonitostmi, v katerih se zrcalijo splošne zakonitosti tistega, kar je zapisano. Poleg tega pa imajo srednjeveški zapisi monodične glasbe tudi zunanji, rokopisni vidik: s tem je mišljen izgled, zunanja oblika notacijskih sestavin, kakor se kaže v posamičnih rokopisih ali skupinah rokopisov. Določilo, da gre v obravnavanih fragmentih za notacijo pozne razvojne stopnje, se nanaša na ta vidik. Splošni razvoj gotske notacije je potekal v smeri vse večjih in vse bolj kaligrafsko izdelanih potez⁴⁷ in s pozno razvojno stopnjo je mišljena izrazita težnja h kaligrafiji. Tudi to določilo je utemeljeno v ljubljanskem gradivu, kjer so fragmenti z istim tipom notacije, a brez izrazito debelih in kaligrafskih potez, redki in bi njihova vključitev porušila notacijsko enotnost obravnavanega predmeta.

4.1. Znamenji za edini ton nad zlogom sta punctum in virga. Iz teh dveh sestavin so sestavljena tudi vsa večtonska znamenja. Že na prvi pogled je iz notacije obravnavanih fragmentov razvidno, da melodični tok na mestih z več kot enim tonom nad zlogom ni zapisan z zaporedjem posamičnih punctumov in virg, pač pa se ti družijo v številna dvo- in večtonska znamenja, ki zaznamujejo posamezne najmanjše glasbenoobli-

⁴³ Stäblein, B., *Schriftbild der einstimmigen Musik*, Leipzig 1975, str. 66–68.

⁴⁴ Upoštevati je bilo mogoče le tisto, kar se je ohranilo; zlasti pri manjših fragmentih je notacijska podoba nepopolna in nezanesljiva.

⁴⁵ Nekaj redkih v Ljubljani ohranjenih fragmentov s češko notacijo in notacijo „Hufnagelschrift“ v predstavljenem delu ni bilo upoštevanih. Prav tako ni prišlo v dokončni izbor nekaj fragmentov, za katere ni gotovo, da glede uporabe znamenja za edini ton nad zlogom ustrezajo opisanemu merilu. — Metenski izvor notacije obravnavanih fragmentov je razviden tudi iz oblike flexe, ki sestoji iz dveh v ligaturi povezanih punctumov. (Gl. 4.1., drugi odst.) Ta flexa izhaja iz metenskih nevm. V nemški nevmatski notaciji in iz nje izišli gotski notaciji ima flexa obliko obrnjene črke U. Ta flexa je v obravnavanem gradivu izjemna.

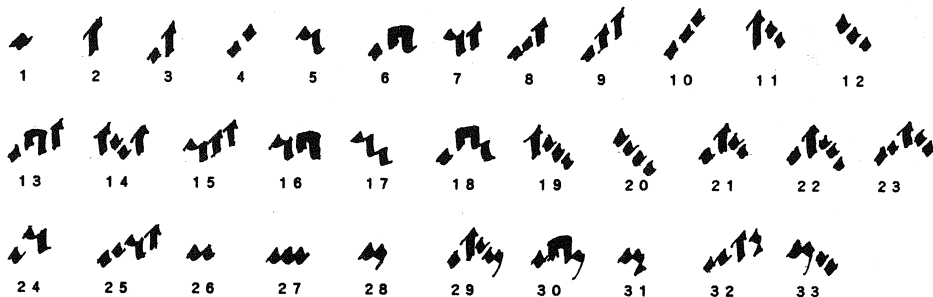
⁴⁶ V predstavljenem delu je podana prostorska razširjenost te notacije, kolikor jo je bilo na osnovi dostopnih faksimilov mogoče določiti.

⁴⁷ Prim. Stäblein, B., nav. delo, str. 67, 68.

kovne enote.⁴⁸ Znamenja so zapisana v črtovje, s čimer je intervalna podoba melodij točno določena.

V obravnavanih fragmentih je 387 različnih notacijskih znamenj.⁴⁹ Kot omenjeno, je edini ton nad zlogom zapisan s punctumom (gl. tabelo, št. 1), redkeje pa tudi z virgo (št. 2), ki zaznamuje navadno relativno višji ton.⁵⁰ Znamenje za dva tona v smeri navzgor, podatus, je skoro vedno sestavljeno iz punctuma in virge (št. 3), dosti redkejša pa je oblika iz dveh punctumov (št. 4). Običajno znamenje za dva tona v smeri navzdol, flexa ali clivis, sestoji iz dveh punctumov, ki sta zapisana v ligaturi (št. 5); drugi ton je zaznamovan s spodnjim delom pokončne črte, ki je pogosto odebeljen. Torculus, znamenje za tri tone, od katerih je srednji najvišji, je zapisan s punctumom, virgo in punctumom, pri čemer sta virga in njej sledeči punctum zapisana v ligaturi (št. 6). Znamenje za tri tone, od katerih je srednji najnižji, porrectus, sestoji iz flexe in virge (št. 7). Scandicus, s katerim so zapisani trije toni v smeri navzgor, se pojavlja v treh oblikah (št. 8—10), od katerih je prva najpogostejša. Vzporedno tem znamenjem se climacus, ki zaznamuje tri tone v smeri navzdol, pojavlja v dveh različnih oblikah (št. 11, 12).

Iz prikazanih osnovnih znamenj so izpeljana sestavljena. V skupini sestavljenih znamenj sledi osnovnemu znamenju relativno višji ton, zapisan najčešče z virgo, redkeje pa tudi s punctumom. Gre za znamenja, ki imajo v običajni terminologiji poleg odnosnice prilastek resupinus. Iz torculusa nastane tako torculus resupinus (št. 13), iz climacusa climacus resupinus (št. 14); podobno je lahko razširjen tudi porrectus (št. 15). S tem postopkom si je možno razložiti tudi nastanek nekaterih osnovnih znamenj: podatusa (punctum in virga oz. punctum in punctum) ter porrectusa (flexa in virga). Enako je ena od oblik scandicusa (št. 9) razložljiva kot sestav podatusa in relativno višje virge.

⁴⁸ Eno samo znamenje ne more obsegati glasbenega zapisa več zlogov, zato je v silabičnih odsekih melodija nujno zapisana s posamičnimi punctumi oziroma virgami. V zvezi z mesti, kjer je nad zlogom več kot en ton, se je izkazalo, da se punctum in virga pojavljata v njih le kot sestavini dvo- in večtonskih znamenj in le izjemoma kot samostojni znamenji: punctumi ali virge, ki jih ni bilo mogoče razložiti kot del predhodnega ali sledečega znamenja, so v melizmih zelo redki. Ta mesta so v prikazanem delu navedene v op. 524.

⁴⁹ Pri izpisu znamenj je bilo najprej potrebno določiti, kaj notacijsko znamenje sploh je, se pravi, katera zaporedja punctumov in virg že lahko predstavljajo samostojno notacijsko znamenje. Odgovor na to vprašanje je v zakonitostih sestave notacijskih znamenj, kot so se pokazale pri obravnavi sistema. — V predstavljenem delu so na začetku obravnave vsa znamenja izpisana in za vsako je navedeno, v katerih fragmentih se pojavi.

⁵⁰ Tukajšnji prikaz notacijskega sistema obravnavanih fragmentov je poenostavljen in se omejuje le na bistveno. V osnovi gre za isti notacijski sistem kot v vseh nevmatskih dialektih. O sistemu nevmatske notacije prim. Apel, W., nav. delo, str. 100—102; Wagner, P., Einführung in die gregorianischen Melodien II, str. 115—121.

V drugi skupini sestavljenih znamenj so znamenja, v katerih se na osnovno znamenje navezuje relativno nižji punctum, ki je s predhodnim tonom povezan v ligaturo. Ta znamenja imajo v imenih prilastek flexus. Iz porrectusa nastane tako porrectus flexus (št. 16). Na enak način se lahko razširita flexa (št. 17) in torculus (št. 18). S tem postopkom je razločljiv tudi nastanek same flexe in torculusa (podatus in relativno nižji punctum, zapisan s predhodno virgo v ligaturi).

Relativno nižji punctum kot razširitev osnovnega znamenja je zapisan včasih samostojno, tako, da s predhodnim tonom ni povezan v ligaturo. Te razširitve se označujejo s prilastkom subpunctis. Iz climacusov s tremi toni si je s tem postopkom mogoče razložiti nastanek climacusov s štirimi toni (št. 19, 20). En sam dodan, relativno nižji punctum je sicer zapisan navadno v smislu razširitev, ki jih zaznamuje prilastek flexus; pač pa se dva ali več dodanih tonov v smeri navzdol zapisuje največkrat z nepovezanimi punctumi. Gre za znamenja, ki jih označujejo prilastki subbipunctis, subtripunctis itd. Iz podatusa nastane tako podatus subbipunctis (št. 21), podatus subtripunctis (št. 22), iz scandicusa scandicus subbipunctis (št. 23) itd. S postopkom dodajanja punctumov si je mogoče razložiti nastanek vseh vrst climacusov, tudi osnovnih s tremi toni.

Pred osnovo se znamenja širijo z enim, dvema ali tremi dodanimi, največkrat s punctumi zapisanimi toni v smeri navzgor, pri čemer je prvi ton osnovnega znamenja vedno višji od zadnjega tona razširitve. Ta znamenja so poimenovana s prilastki praepunctis, praebipunctis, praetripunctis. Tako nastane na primer flexa praepunctis (št. 24) ali pa porrectus praebipunctis (št. 25). S tem postopkom si je mogoče razložiti nastanek vseh vrst scandicusov, vključno z osnovnimi s tremi toni.

Sestavljena znamenja nastajajo tudi tako, da je prvi ali zadnji ton osnovnega znamenja podaljšan z enim ali dvema punctumoma iste višine. Iz samega punctuma nastane tako znamenji za ton dvojne in trojne dolžine, bi- in tripunctum (št. 26, 27).⁵¹ Kot sestavljena znamenja in ne kot zaporedja dveh znamenj so v predstavljenem delu obravnavana tudi tista znamenja, katerih drugi del je climacus, katerega prvi, s punctumom zapisani ton je na isti višini kot zadnji ton predhodnega dela znamenja. Razlog za to je obstoj tako imenovanih pressus znamenj v nevmatski notaciji.⁵²

Iz že sestavljenih znamenj se po istih postopkih izpeljujejo nadaljnja sestavljena znamenja. Njihovo število je načeloma neomejeno.⁵³

4.1.1. Med 387 znamenji je večja skupina znamenj, v katerih ima en ali več punctumov poševno črtico, usmerjeno levo navzdol. Čeprav ne gre le za ostanke nekdanjih ornamentalnih nevm, so ta znamenja v prikazanem delu označena kot ornamentalna. Razdeljena so v tri skupine: znamenja, v katerih je ornamentalni punctum njihova zadnja sestavina (nekaj primerov pod št. 28–30); ta punctum je v večini primerov na isti višini kot predhodni ton; znamenja, v katerih je ob spodnjem delu ornamentalne črtice še en manjši romb (primera pod št. 31, 32); ta znamenja, v katerih je ornamentalni punctum prav tako zadnja sestavina, so le v nekaterih fragmentih; znamenja, v katerih ornamentalni punctum ni zadnji ton (primer pod št. 33).

51 Bi- in tripunctum se tudi pojavljata kot znamenji za edini ton nad zlogom, redko pa tudi kot samostojni znamenji v melizmih.

52 Prim. Apel, W., nav. delo, str. 102–103.

53 Vsa znamenja razen ornamentalnih so v predstavljenem delu sistematizirana dvakrat. Prvič glede na teoretično zamišljeni nastanek: prikazano je, kako iz osnovnih znamenj postopoma nastajajo vse bolj obsežna sestavljena znamenja. Drugič so na istih mestih zbrana znamenja, ki imajo iste razširitve, ne glede na to, kaj je njihova osnova. Pri tem so prikazane zakonitosti, po katerih se osnovna znamenja širijo. Te zakonitosti so hkrati tudi zakonitosti sestave osnovnih znamenj.

V obravnavanih fragmentih je 593 nastopov ornamentalnih znamenj.⁵⁴ Iz njihove posebne oblike izhaja, da imajo poseben pomen, vendar ta iz samega okolja, v katerem se pojavljajo, ni razviden. Gotovo so med njimi nasledki likvescentnih nevm: nevm, katerih zadnji ton spada k nenapisanemu glasu, ki se ob prehodu od enega zloga k drugemu v določenih primerih vriva zaradi lažje in pravilnejše izgovorjave. Med njimi so tudi ostanki nekdanjih ornamentalnih nevm, ki so zaznamovale posebne načine izvedbe, ki so vključevali tudi intervale, manjše od poltona. Zlasti je to možno v tistih primerih, ko zaznamuje ornamentalni punctum tona f ali c; intervali, manjši od poltona, so bili v srednjeveški gregorijaniki namreč pogosti zlasti v zvezi s poltonoma e-f in h-c.⁵⁵ V mnogih primerih se pojavljajo ornamentalna znamenja prve skupine, v katerih je končni punctum na isti višini kot predhodni ton, ob koncu posameznih spevov ali njihovih odsekov.⁵⁶ Tu je z ornamentalno črtico le opozorjeno na podaljšanje tona in ta pomen ornamentalne črtice je treba dopustiti za ornamentalna znamenja tudi sicer, če je s črtico zaznamovani punctum na isti višini kot predhodni ton. Ornamentalna znamenja se pojavljajo v različnih okoljih, zato njihov pomen iz samih zapisov ni razviden.⁵⁷ Z večjo gotovostjo bi bilo pomen posamičnih primerov možno predvideti ob primerjavah z ustreznimi mesti v starejših nevmatskih rokopisih.⁵⁸

4.2. Bolj določno kot iz tipskih lastnosti notacije se čas nastanka rokopisov, ki so jim obravnavani fragmenti nekdanj pripadali, kaže iz zunanjih oblik posameznih notacijskih sestavin, iz njihovega zunanjega izgleda. Na osnovi teh je iz primerjav z drugimi, z isto notacijo pisanimi rokopisi mogoče soditi, da so rokopisi, ki so jim obravnavani fragmenti nekdanj pripadali, nastali v času od približno srede 14. do približno srede 16. stol. Fragmenti so v prikazanem delu oštevilčeni po domnevnem časovnem redu nastanka: Fragment 1 je torej predvidoma najstarejši.⁵⁹

5. Glasbena podoba gregorijanskega izročila je načeloma enotna, se pravi, da imajo vse enote obsežnega repertoarja v vseh rokopisih enako podobo. Vendar je ta enotnost vidna le iz daljave; pri dejanskem primerjanju enega rokopisa z drugim, enega zapisa z drugimi se hitro pokažejo manjša in večja odstopanja: v razporeditvi posameznih tonov iste melodične linije v znamenja ali na zloge besedila, pa tudi v samem intervalnem poteku. Čeprav je večji del obravnavanega repertoarja poznan tudi iz mnogih drugih rokopisov, je tako potrebno pregledati in določiti tudi njegovo glasbeno podobo.

⁵⁴ Na koncu četrtega poglavja so izpisani vsi primeri ornamentalnih znamenj. Za vsako je navedeno, na prehodu katerih dveh zlogov se pojavi (v primerih, ko je s črtico zaznamovani punctum ob koncu zloga), oziroma ali nastopi ob koncu speva ali njegovega odseka, v difrenci, ali pa je ornamentalni punctum sredi melizma. Nadalje je za vsak primer navedeno, kateri ton je z ornamentalnim punctumom zaznamovan.

⁵⁵ O likvescentnih nevmah in nevmah, ki predpostavljajo posebne izvajalske načine prim. Apel., *W.*, nav. delo, str. 104–116; Wagner, P., *Einführung in die gregorianischen Melodien II*, str. 122–164.

⁵⁶ V Fragmentu 58 se pojavljajo ornamentalna znamenja samo v tej vlogi. Fragment 58 pri izpisu in obravnavi ornamentalnih znamenj zato ni bil upoštevan.

⁵⁷ Poskus pomenske določitve ornamentalnih znamenj temelji na razčlenitvi okoliščin, v katerih nastopi vseh 593 izpisanih ornamentalnih znamenj obravnavanega gradiva.

⁵⁸ Ob koncu četrtega poglavja so obravnavani fragmenti razporejeni glede na notacijska svojstva, ki se pojavljajo le v nekaterih fragmentih. Posamezne po različnih merilih izdvojene skupine obsegajo največkrat različne fragmente in tako ni mogoče določiti skupine, ki bi se ujemala v več pogledih in predstavljala s tem izrazitejši podtip.

⁵⁹ Časovna razporeditev 69 z istim tipom notacije pisanih rokopisov v razdobje dveh stoletij je nujno le domnevna, čeprav temelji na primerjavi s časovno zanesljiveje določenimi rokopisi.

Pri tem se kaže glavni problem metoda: kako določiti glasbeno podobo enega ali skupine rokopisov tako natančno, da bi bila s tem razložena vsa odstopanja od tako ali drugače izbranega izhodišča. Prav zaradi metodološke nezmožnosti se pregled glasbene podobe obravnavanih fragmentov omejuje le na vezane oblike, to je na pretres melodičnih obrazcev, po katerih se poje večje število besedil; melodični obrazci so razmerna enostavni in zato s stališča raziskovanja lažje obvladljivi. Primerjalno so tako obravnavane diference antifonalne oficijske psalmodije, mašna antifonalna psalmodija, invitatorijalna psalmodija, rezponzorijalna oficijska psalmodija, lamentacije, prefacije in kratki rezponzoriji.⁶⁰

5.1. Vsak oficijski psalm uvaja antifona, ki se po besedah doksologije, s katerimi se oficijski psalmi zaključujejo, zopet ponovi. Psalmi se pojejo po melodičnih obrazcih; vsak modus ima svoj obrazec in izbira obrazca je tako odvisna od modusa antifone. Antifona se stika s psalmom na dveh mestih: ob začetku psalma in ob njegovem koncu, ko se antifona ponovi. Prvi stik ni težaven: vse antifone določenega modusa se končujejo s finalisom, temu pa je prilagojen začetek psalmodičnega obrazca. Drugače je ob koncu psalma: antifone določenega modusa se še zdaleč ne začenejo z istim tonom ali istim melodičnim postopom. Da bi bil prehod od psalma k antifoni lahak in smiseln, je zadnja sestavina psalmodičnih obrazcev spremenljiva in se izbira glede na melodični začetek antifone. V obrazcu vsakega modusa obstaja tako več zaključkov ali diferenc, kot so ti zaključki poimenovani že s srednjeveškim glasbenim izrazjem. V antifonalih obrazcih oficijske antifonalne psalmodije niso posebej zapisani, saj so bili splošno znani, pač pa je pri domala vsaki antifoni zapisana diferenca pripadajočega ji psalmodičnega obrazca.

V obravnavanih fragmentih je vsega skupaj 55 različnih diferenc.⁶¹ To visoko število dobro ponazarja znano dejstvo o raznolikosti koralnega izročila glede diferenc oficijske antifonalne psalmodije.⁶² 14 diferenc obravnavanih fragmentov je bilo po dostopnih in uporabljenih virih sodeč⁶³ splošno razširjenih; 12 jih je bilo vezanih na vzhodne dežele, 10 pa le na eno od dežel, kjer je bilo prisotno koralno izročilo; ena od teh je tudi v vatikanski izdaji koral; ostalih 19 diferenc⁶⁴ obravnavanega gradiva v dostopnih primerjalnih virih ni bilo mogoče najti. Med temi je najbrž nekaj napačnih zapisov, ostalo pa so smiselne enačice.⁶⁵

5.2. Medsebojna primerjava zapisov istih, v obravnavanih fragmentih ohranjenih melodičnih obrazcev kaže večja ali manjša razhajanja; podobna razhajanja so zaznavna ob primerjanju ohranjenih obrazcev z njihovo podobo v drugih srednjeveških rokopisih.

⁶⁰ O teh oblikah prim. Apel, W., nav. delo, str. 208—245 in ustrezne članke v MGG in NGD.

⁶¹ V predstavljenem delu so v rekonstrukciji tonarja navedene vse diference obravnavanih fragmentov obenem s pripadajočimi jim antifonami.

⁶² Wagner, P., Einführung in die gregorianischen Melodien III, str. 137.

⁶³ Obravnava diferenc se opira zlasti na tole raziskavo: Falvy, Z., Zur Frage von Differenzen der Psalmodie, Studien zur Musikwissenschaft 25, 1962. Poleg tega je bila upoštevana še vatikanska izdaja koral, Liber Usualis Missae et Officii, Paris, Tournai, Rim 1941, ter diferenci repertoar Ahrweilerskega antifonala iz okoli leta 1400, povzet po delu Heckenbach, W. A., Das Antiphonar von Ahrweiler, Köln 1971.

⁶⁴ V predstavljenem delu je na str. 506 namesto pravičnega števila 19 pomotoma navedeno 22.

⁶⁵ Nekateri fragmenti vsebujejo diference, ki se po razpoložljivih podatkih pojavljajo le v rokopisih ene dežele, hkrati pa diference, ki se po razpoložljivih podatkih pojavljajo le v rokopisih neke druge dežele. V teh primerih bi bilo sicer možno predpostaviti, da je rokopis izdelan na osnovi različnih predlog, vendar se vsiljuje sum, da dostopni podatki glede razširjenosti posamičnih diferenc niso zanesljivi. — Ob koncu pregleda diferenc so še posebej obravnavani primeri antifon, pri katerih se izbira diference ne ujema s finalisom, se pravi, da imajo diferenco modusa, katerega finalis ni isti kot zadnji ton antifone.

sih. Melodični obrazci, po katerih se pojejo različna besedila, pri čemer se sam obrazec v nekaterih primerih prilagaja njihovi naglasni podobi, niso togo nespremenljivi. Pri razmeroma preprosti mašni antifonalni psalmodiji so razhajanja manjša, večja pa so pri invitatorijalni in rezponzorijalni oficijski psalmodiji. Zlasti pri invitatorijalni psalmodiji se zdi, da gre bolj za prosto preoblikovanje osnovne melodične zamisli kot pa za melodični obrazec. Obravnava vezanih oblik je pokazala, da med vezanimi in prostimi oblikami, kjer poteka melodični tok načeloma svobodno, ni strogo začrtane ločnice.

5.3. Na podoben način in v približno istem obsegu se razlikujejo tudi v obravnavanih fragmentih dvakrat zapisani prosto oblikovani spevi. Primerjane so bile vse oficijske antifone ali njihovi deli, ki so v obravnavanih fragmentih zapisani dvakrat. Približni obseg in način razhajanj je viden iz antifone *Vidi speciosam*, ki se je ohranila v Fragmentu 1 in v Fragmentu 30 (gl. notni primer).⁶⁶ Razlika je med drugim tudi v tem, da ima antifona v Fragmentu 1 eno od diferenc 3. modusa, v Fragmentu 30 pa eno od diferenc 4. modusa, čeprav se tu konča na tonu f in bi glede na to morala pripadati 5. ali 6. modusu.⁶⁷

Kot so iz obeh zapisov razvidna razmeroma številna razhajanja, kar govori za neenotnost gregorijanskega izročila, tako je za dejanskim melodičnim tokom enega in drugega zapisa ista melodija. Še več: odstopanja enega zapisa v primerjavi z drugim je v tej kot tudi v drugih antifonah največkrat možno smiselno sistematizirati: gre za drugačne razporeditve istega melodičnega toka, podaljševanje posameznih tonov, dodajanje prehajalnih in menjalnih tonov, prestavitve posameznih delov melodij za določen interval itd. Dejstvo, da je večino odstopanj možno sistematizirati in da so očitne razlike maloštevilne, vodi k domnevi, da razhajanja niso le posledica malomarnega in nezanesljivega prenašanja izročila.

6. Eno glavnih vprašanj v zvezi z obravnavanimi fragmenti je čas in kraj nastanka in uporabe rokopisov, ki so jim nekdaj pripadali. Doslejšnje raziskave so dale le zelo nejasen odgovor nanj in zato se je pri določevanju krajevnega izvora obravnavanih frag-

⁶⁶ Z manjšo notno glavico so v prepisu zaznamovani ornamentalni punctumi.

⁶⁷ Prim. op. 65.

mentov oziroma rokopisov, ki so jim nekdaj pripadali, treba opreti na dejstva v zvezi z načinom njihove ohranitve.

35 fragmentov se je ohranilo v vezavah del, ki so nastala na Kranjskem in zagotovo niso nikdar prešla deželni meja. To pomeni, da so bila tu tudi vezana in da so bili na njih ohranjeni fragmenti, morda pa tudi rokopisi, ki so jim nekdaj pripadali, vsaj v času uporabe v knjigoveške namene prisotni na Kranjskem. Podobno je mogoče soditi o šestih fragmentih, ki so se ohranili v vezavah del, ki so bila prinešena od drugod in v vezavah del, ki so nastala na Kranjskem, od koder zagotovo niso bila nikdar odnešena. Prisotnost istega rokopisa v vezavah obojih izključuje možnost, da bi bila vezana kje drugje kot na Kranjskem. Iz določenih drugih okoliščin je možno sklepati še za dva fragmenta, da sta bila kot knjigoveško gradivo uporabljena na Kranjskem; skupaj je torej 43 fragmentov, za katere je možno domnevati, da so bili kot knjigoveško gradivo uporabljeni na Kranjskem.

Ob pregledu časa nastanka del, v vezavah katerih se je teh 43 fragmentov ohranilo, se pokaže zanimivo dejstvo: velika večina izvira iz stoletja od konca drugega desetletja 17. do konca drugega desetletja 18. stol. Nekateri večlistni fragmenti so se ohranili v vezavah del, ki izvirajo iz približno istega obdobja nekaj let. Izrazit tak primer je med drugim že omenjeni Fragment 58, ki obsega 39 folijev, ohranjenih na 12 različnih mestih: nobeno od del, v vezavah katerih so se ti foliji ohranili, ni iz časa pred letom 1699 in razen dveh so vsa iz časa do vključno 1705. Rokopis je bil skoraj gotovo uničen leta 1699, v naslednjih letih pa so bili njegovi pergamentni foliji na voljo knjigovez-cem in drugim možnim uporabnikom. Iz takih sklepanj je mogoče sestaviti približno časovno zaporedje uporabe folijev 43 fragmentov, ki so bili kot knjigoveško gradivo uporabljeni na Kranjskem. To časovno zaporedje pa je domnevno tudi časovno zaporedje uničenja rokopisov, ki so jim ti fragmenti nekdaj pripadali.

Med 43 kot knjigoveško gradivo na Kranjskem uporabljenimi fragmenti je 9 neoglejskih in en samostanski; rokopisi, ki so jim nekdaj pripadali, najbrž niso bili v uporabi na Kranjskem. Med ostalimi 33 je 13 fragmentov gradualov, 13 fragmentov antifonalov, 3 fragmenti sekvenciarjev, 2 fragmenta kirialov, 1 psALTERSKI fragment in 1 fragment rokopisa, ki ga vsebinsko ni bilo mogoče določiti. Ti rokopisi bi zadostovali potrebam približno 13 cerkva; vendar je v mreži kranjskih cerkvenih ustanov s konca srednjega veka možno določiti le tri svetne in tri samostanske, kjer se je z večjo gotovostjo opravljal peti oficij in maše s petim proprijem in kjer bi lahko uporabljali s poznogotsko notacijo pisane knjige.⁶⁸

Dejstvo, da se je večji del fragmentov, ki so bili kot knjigoveško gradivo uporabljeni na Kranjskem, ohranil v vezavah del, ki so nastala približno od konca drugega desetletja 17. stol. dalje, je mogoče razložiti z bogoslužnimi spremembami tridentinskega

⁶⁸ Te cerkve so: sedež ljubljanske škofije, župnijska cerkev v Kranju, kapiteljska cerkev v Novem mestu, cistercijanska samostana v Stični in Kostanjevici ter avguštinski samostan v Ljubljani. — Peto koralno bogoslužje se je lahko opravljal v cerkvah, kjer je bilo večje število duhovnikov ali v tistih, ki so vzdrževale šole ter v samostanih. Obstoj koralnega bogoslužja na navedenih mestih je le verjetna domneva. Neposredne dokaze zanj kot tudi neposredne dokaze za njegov obstoj v drugih cerkvah bi bilo mogoče dobiti šele s podrobnejšim pregledom njihove zgodovine. O cerkvenih ustanovah na Slovenskem konec srednjega veka prim. Gruden, J., *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908; Grafenauer, B., *Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v starejšem obdobju*, XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1980. — Kot pričajo ohranjene knjige, so kartuzijani in frančiškani v kranjskih samostanih rabili knjige s kvadratno notacijo in niso uporabljali nobenega od obravnavanih rokopisov.

cerkvenega zbora in njihovo vpeljavo na Kranjsko. V tistih kranjskih župnijah, ki so tudi po ustanovitvi ljubljanske škofije v letih 1461 – 1462 ostale v oglejskem patriarhatu, je bil oglejski obred zamenjan z rimskim konec 16. stol. Ljubljanska škofija je ob ustanovitvi prevzela oziroma obdržala oglejski obred in ker je bila v nekaterih pogledih neodvisna od patriarhata, se je oglejski obred obdržal v njej nekaj desetletij dlje. Šele Hrenov naslednik škof Scarlichi (1630 – 1640) je začel uvajati v ljubljansko škofijo bogoslužje, kot ga je vpeljal tridentinski cerkveni zbor. Njegovi vizitacijski zapisniki, v katerih se pogosto bere, naj se oglejske knjige odpravijo ali uničijo in nakupijo nove, vsaj za del obravnavanih fragmentov razločno napovedujejo stanje, v katerem so se ti ohranili do danes.⁶⁹

69 obravnavanih fragmentov priča o obstoju nekdanjih popolnih koralnih rokopisov. Ti so nastali od srede 14. do srede 16. stol. in bili pisani z gotsko, iz metenskih nevm izišlo notacijo v pozni razvojni stopnji. Nastali so in bili v uporabi v prostoru, ki ga ni bilo mogoče točneje določiti, in vsebovali so gregorijanski repertoar, kakršen je obstajal v tem prostoru ob koncu srednjega veka. Po tridentinskih reformah so bili uničeni.

Ohranjeni fragmenti so delec celotnega koralnega rokopisja, katerega poznavanje strogo vzeto brez njih ne more biti popolno. Srednjeveški koralni rokopisi so prepisi, ki imajo skupno bistvo, a se med sabo tudi ločijo: razlike so v notaciji, v glasbeni podobi posameznih enot, pa tudi v repertoarju in njegovi razporeditvi, čeravno je osnovni repertoar skupen vsem. Obstoj prvotnega rokopisa, ki naj bi vseboval nepokvarjeno in edino pravo podobo izročila, je negotov, toliko pomembneje pa je zato poznavanje vsega tistega, kar se je dejansko ohranilo. Gledano s tega stališča je pomemben prav vsak rokopis, še zlasti, dokler ni pregledan in raziskan.

Vsak rokopis, pa tudi vsak nepopolni fragment – saj nepopolnost ni vsebinsko določilo – odpira možnost neštevilnih raziskav: primerjave in preizkusi so možni načeloma na vsakem koraku in le zaradi metodološke nujnosti so potrebne take ali drugačne omejitve. Ob branju in primerjanju obravnavanega gradiva ter ob različnih preizkusih v zvezi z njim se je pokazala množica zanimivih in pomenljivih dejstev; teh dostikrat ni bilo mogoče združiti v dokončne ugotovitve in sodbe. Vendar to ne pomeni, da je tisto, kar je ostalo nepoznano, tudi nespoznavno: prav množica neodgovorjenih vprašanj, ki so se ob delu odprla, vzpodbuja nadaljnje raziskovanje.

⁶⁹ Ušeničnik, F., Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji, Bogoslovni vestnik IV, 1924, str. 119 – 127.

SUMMARY

The article is a presentation of the treatise under the same title defended in 1988 at the Philosophical faculty in Ljubljana as doctoral dissertation (cf. Muzikološki zbornik XXIV). There are 151 fragments in Ljubljana depositories meeting the specifications stated in the title. These fragments, preserved as paste-up strips or sheets on the covers or spines of some later bound books, i.e. as bookbinder's material, represent the remains of 69 manuscripts originating from mid-14th- to mid-16th-centuries and having been destroyed after the reforms of the Council of Trent. 30 books have been preserved in a single folio of each, whereas some of the large-size remains consist of 12 to 39 folios. The comparison of the contents preserved with several medieval sources including the late-15th-century prints from Aquileia permits of the conjecture that some of the 69 fragments represent the remainder of books of the rite of Aquileia which continued in force also in the Slovene ethnic territory to the south of the Drava river throughout the Middle Ages. However, for the very inconsistency of the medieval divine service, the exact liturgical provenance of the fragments under discussion remains uncertain. The discussion of the system of notation is based on copying out all notational signs. The criterion as met by all 69 fragments is as follows: (1) the use of punctum, or the use of punctum and only rarely of virga, as the signs for the only tone over a syllable, the use of punctum and virga in signs for more than one tone; (2) a marked tendency towards thick-lined, calligraphic strokes. From the point of view of music in its narrow sense, only tones have been discussed for methodological reasons. The antiphonal psalmody of the Office contains a total of 53 (or 55, if two transpositions are to be taken into account) different terminations. However, some of them may prove to be misspellings, and some logical variants. The comparison of individual tones displays a considerable degree of inconsistency. 43 fragments have been preserved in connection with some books which are certain to have been bound in Carniola. This gives rise to the conjecture that the manuscripts to which these fragments used to belong must have been originated here as well.